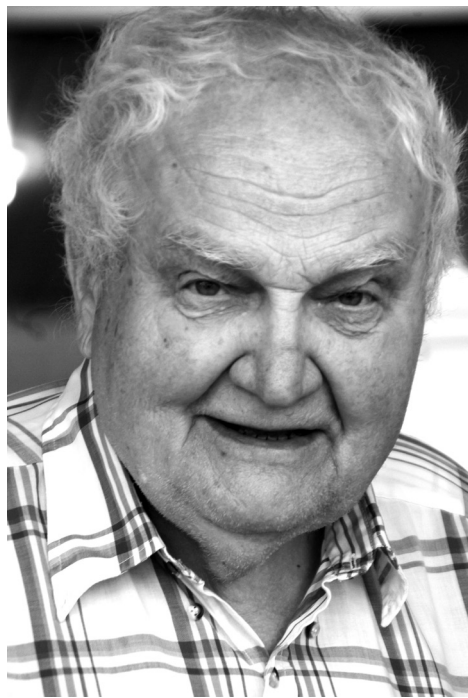

doi: 10.15388/Baltistica.53.1.2360

VIAČESLAVAS IVANOVAS
(1929 08 21–2017 10 07)

Viačeslavas Vsevolodovičius Ivanovas mirė Kalifornijoje 2017 m. spalio 7 d., eidamas 89 metus. Palaidotas Maskvoje Novodevičjės kapinėse.

Viačeslavas Ivanovas – neabejotinai viena didžiausių figūrų XX a. lingvistikos pasaulyje, gyvenęs audringais laikais, kada viltį keitė nusivylimas, kai ryškėjo represijų potvyniai ir atoslūgiai. Kaip rašė Vladimiras Toporovas, jo sutiktas dar tik septyniolikmetis jaunuolis, panašus į besišypsantį Budą, tarsi nebuvo pavaldus laikui: „tamsiaisiais laikais“ Jis generavo kitą – gerąjį – laiką. Mums, kuriems teko laimė klausyti Jo paskaitų Maskvos universiteto Pasaulio kultūros institute ar pranešimų baltistų konferencijose Vilniuje, Rygoje ir kitur, matė viską apimantį intelektą, vienodai su įsijautimu kalbėjusį apie Tarpupio kultūrą III–II tūkstantmečių sandūroje, prūsų kalbos priesaginės darybos archaizmus, indoiranėniškų dievų perkėlimą į Kijevą (*Mitra* → sen. rus. миръ), verčiantį latvių „Lačplēši“, tyrinėjantį indoeuropiečių poezijos formules ir jų reliktus. Žmogus, mokantis ar bent jau suprantantis šimtą ar daugiau kalbų. Vieni jo gabumus lygino su Tomu Akviniečiu,

Nuotrauka: © Rodrigo Fernandez, Wikipedia, CC BY-SA 3.0

kiti – su didžiais Renesanso mąstytojais. Mokslininkas draugams pokalbiuose yra prisipažinęs, kad per dieną gali išmokti 300 nežinomos kalbos žodžių. Hokaido saloje Jis galėdavo kalbėtis su senute ainų kalbos atstove, iš netikėtumo apsiverkiančia, lyginti Grenlandijos

ir Aliaskos eskimų kalbas. Indoeuropiečių kalbomis, atrodo, kalbėjo visomis ar bent jau laisvai jomis skaitė. Rusų rašytojas Aleksandras Genis prisimena, kad Ivanovas suteikdavo griežtam ir sausam mokslui pasakišką pirmąją žavesį, išlikusią ateities kartoms: šiuolaikinės technologijos leidžia klausytis Jo pasakaitų internete.

Viačeslavas Ivanovas gimė 1929 m. rugpjūčio 21 d. Maskvoje žymaus rusų rašytojo Vsevolodo Ivanovo ir aktorės bei vertėjos Tamaros Kaširinos-Ivanovos šeimoje. Vaikystėje būsimasis mokslininkas sunkiai sirgo, todėl išsilavinimą gavo namuose. Nuo pat vaikystės daug skaitė – istorijos, geografijos, paleontologijos, filosofijos veikalus. Visa tai nugulė fenomenalioje atmintyje. Antra vertus, aplinka, supusi būsimąjį mokslininką, buvo nepaprastai palanki: jo tėvas – ne tik žymus rusų rašytojas, bet ir labai plačių interesų žmogus, poezijos ir Rytų kultūros žinovas, bibliofilas, skyręs didelį dėmesį sūnaus lavinimui. Karo metus praleido evakuacijoje Taškente, grįžęs 1946 m. baigė vidurinę mokyklą, o 1951 m. – Maskvos universiteto Filologijos fakultetą, kuriame studijavo anglistiką. Likęs aspirantūroje (dabar vadintume – doktorantūra) 1955 m. pateikė filologijos mokslų kandidato disertaciją „Dantiraščio hetitų kalbos indoeuropietiškos šaknys ir jų struktūros ypatybės“ („Индоевропейские корни в клинописном хетском языке и особенности их структуры“), kuri buvo arginta kaip daktaro disertacija. Tačiau ši disertacija nebuvo pa-

tvirtinta, nes VAK'as (tuo metu buvusi Aukščiausioji atestacinė komisija) ją... pradangino. Daktaro disertacija arginta žymiai vėliau – 1979 m. Vilniaus universitete „Indoeuropiečių veiksmažodžio dviejų serijų formų atspindys baltų ir slavų kalbose“ („Отражение в балтийском и славянском двух серий индоевропейских глагольных форм“).

Kūrybinė Viač. Ivanovo biografija pilna posūkių ir netikėtumų. 1954–1958 m. dirbo Maskvos universitete, o 1957–1959 m. buvo „Вопросы языкознания“ redaktoriaus pavaduotojas. Likimas pasiuntė išbandymą: 1958 m. pašalintas iš Maskvos valstybinio universiteto už nepritarimą valdžios kritikai, nukreiptai prieš Boriso Pasternako romaną „Daktaras Živago“ (šiuo požiūriu Jis buvo vienas iš nedaugelio, nenusilenkusių režimui) ir žavėjimąsi Romano Jakobsono pažūromis. Po to kurį laiką dirbo TSRS Tiksliosios mechanikos ir skaičiavimo technikos institute, dėstė Maskvos valstybiniame pedagoginiame užsienio kalbų institute. Nuo 1961 m. Ivanovo mokslinė veikla susieta su TSRS Mokslų akademijos Slavistikos institutu (ilgą laiką jis vadintas Slavistikos ir balkanistikos institutu), kuriame nuo 1961 m. iki 1989 m. vadovavo Struktūrinės tipologijos skyriui. Prasiėdėjęs „perestrojkai“ ir ypač žlugus Sovietų imperijai Viač. Ivanovas įsitraukė į be galo daug gyvenimo sričių ir pareigų. 1989–1993 m. dirbo Užsienio bibliotekos direktoriumi, 1989–1995 m. – Maskvos universiteto Pasaulio kultūros ir istorijos katedros vedėju, nuo 1992 m. –

Maskvos universiteto Pasaulio kultūros instituto direktoriumi. 2000 m. išrenkamas Rusijos MA akademiku (Kalbos ir literatūros skyrius, literatūrologija). Nuo 2003 m. – Rusijos valstybinio humanitarinio universiteto Antropologijos mokyklos direktorius. Likimas buvo nubloškęs net į politiką: 1989 m. išrinktas pagal TSRS Mokslų akademijos sąrašą TSRS liaudies deputatu. 1989–2001 m. profesoriauja Stanfordo universito Slavų kalbų ir literatūrų katedroje, nuo 1992 m. – Kalifornijos universitete. Nuolatos grįžta į Maskvą, kur Maskvos valstybiniame universitete ir Rusijos valstybiniame humanitariniame universitete skaito semiotikos, kultūrologijos, antropologijos, indoeuropiečių kalbų istorinės gramatikos paskaitas, dėsto išnykusias tocharų, prūsų, senąsias Mažosios Azijos kalbas. Ivanovo iniciatyva 2003 m. minėtame Humanitariniame universitete įkurta antropologijos mokykla. Ivanovas įkūrė net kelias mokslines mokyklas: Maskvos Tartu semiotikos mokyklą, Maskvos komparatyvistikos mokyklą ir kt.

Daugelio šalių akademikas: Britanijos akademijos narys korespondentas (1987), Amerikos mokslo ir meno akademijos narys (1993), Latvijos mokslų akademijos narys (1993), Kroatijos (2005) ir Lietuvos (2007) mokslų akademijos narys. 2002 m. Ivanovas buvo apdovanotas Lietuvos Didžiojo kunigaikščio Gedimino ordinu.

Su paskaitomis Ivanovas yra buvęs ne tik Lietuvoje, Latvijoje, bet ir Estijoje, Švedijoje, Norvegijoje, Vokietijoje, Italijoje, Šveicarijoje, Olandijoje, Kana-

doje ir kitur. Dalyvavo ne vienoje konferencijoje Vilniuje.

Kaip yra pabrėžusi Slavistikos instituto mokslininkė Marija Zavjalova (Alkas. lt, 2017-10-10): „Viačeslavas Vsevolodovičius buvo visų mokslinių renginių, vykusių bendradarbiaujant su Lietuvos ambasada Rusijoje, iniciatoriumi ir aktyviu rengėju, dalyvavo visose „Baltrušaičio namuose“ vykusiose konferencijose (net kai jis jau negalėdavo dalyvauti fiziškai, jis atsiųsdavo vaizdo įrašus)“.

Ivanovo universalumas, atrodo, sunkiai suvokiamas ir jo pakartoti absoliučiai neįmanoma. Tuo galima įsitikinti atsivertus bet kurio darbų tomo turinį. Pvz., „Rinktiniai semiotikos ir kultūros darbai“ („Избранные труды по семиотике и истории культуры“), kurių iš viso 1999–2010 m. išėjo 7 tomai, stebina ne tik apimtimi (pirmajame tome pateikiamas mokslininko darbų sąrašas užima 813–909 p.), bet ir tematikos platumu. Pvz., trečiasis tomas (2004, 818 p.) pradedamas skyriumi, skirtu literatūros teorijai (keningų vaidmuo indoeuropiečių poetinėje tradicijoje, galimų filologijos pasaulių semantika ir kt.), antrasis skyrius skirtas pačioms seniausioms literatūroms (Gilgamešas, Tarpupio epas, tocharų raštai ir kt.), dar vienas skyrius skirtas viduramžių keltų tradicijos atspindžiams, Heinricho Heinės ir Baudelaire'o kūrybai, knyga (jos apimtis – 816 p.) baigiasi šifterių tyrinėjimais, poetine sintakse.

Pagrindiniai Ivanovo darbai skirti istorinei lyginamajai kalbotyrai, ypač indoeuropiečių kalbų tyrinėjimui, psicholingvistikai, semiotikai, matema-

tinei lingvistikai, literatūros mokslui, kultūros istorijai, antropologijai. Mokslininkas iš viso išleido 20 monografijų ir parašė daugiau nei 1 000 straipsnių. Kartu su Vladimiru Toporovu laikomi „pagrindinio mito teorijos“ sukūrėjais (Иванов Вяч. Вс., Топоров В. Н., *Исследования в области славянских древностей*, Москва: Наука, 1974). Ši teorija panaudojo prancūzų antropologo Levi Strausso ir amerikiečių lingvisto, gimusio Maskvoje, Romano Jakobsono idėjas: remiantis lingvistikos, toponimikos, archeologijos, folkloro medžiaga rekonstruotas mitopoetinis mentalitetas. Čia gražiai dera ir baltų kalbų medžiaga, pvz., baltiškas siužetas apie Perkūną ir Velnią. Teorijos autoriai mano, kad *pagrindinis mitas* tapo pagrindu formuojant visas indoeuropiečių kalbų mitologines sistemas.

Viač. Ivanovas kartu su Sakartvelo akademiku T. Gamkrelidze 1984 m. išleido fundamentalų veikalą „Indoeuropiečių kalba ir indoeuropiečiai“ (Иванов Вяч. Вс., Гамквелидзе Т. В., *Индоевропейский язык и индоевропейцы: Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры*, В 2 тт, Тбилиси: Изд-во Тбилисского ун-та, 1984; kartotinis leidimas: Благовещенск, 1998. Šiai knygai įvadą parašė Romanas Jakobsonas. Į anglų kalbą išversta 1995 m.). Skiriamąjį knygos bruožą sudaro indoeuropiečių poetinės kalbos rekonstrukcija, nurodant konkrečius indoeuropiečių kalbos posakius, apibūdinančius poetinę kalbą, metalingvistinius poetinės kalbos įvardijimus, aliteracijų ir anagramų struktūras.

Ketvirtajame slavistų suvažiavime 1958 m. Viačeslavas Ivanovas kartu su Vladimiru Toporovu išdėstė naują požiūrį į baltų–slavų etnogenezės problemą: iškelta idėja apie dialektų egzistavimą erdvėje ir laike, slavų kalbinį modelį įsivaizduojant kaip senojo baltų modelio kitimą (žr.: Вяч. Вс. Иванов, В. Н. Топоров, *К постановке вопроса о древнейших отношениях балтийских и славянских языков*, Москва, 1958). Graži didžiųjų mokslininkų draugystė tęsėsi ir subrandino ne vieną svarbią indoeuropeistikos, baltistikos, kultūros istorijos tyrinėjimą.

Kiekviename Ivanovo darbe panaudojama gausi baltistinė medžiaga. Vienu pagrindinių darbų, susijusių su baltistikos klausimais, laikytina Vilniuje 1979 m. apgintos daktaro disertacijos pagrindu 1981 m. išleista knyga „Slavų, baltų ir ankstyvųjų balkanų kalbų veiksmožodis. Indoeuropietiškos ištakos“ („Славянский, балтийский и раннебалканский глагол. Индоевропейские истоки“), kurioje gvildenamos indoeuropiečių veiksmožodžio istorijos problemos. Knygoje daromos kai kurios netikėtos išvados, pvz., kad tematinės veiksmožodžio formos neretai pasirodo esančios archajiškesnės už atematinės formas. Grindžiama išvada, kad indoeuropiečių veiksmožodžio sistema greičiausiai buvo artimesnė hetitų kalbai, t. y. daug paprastesnė negu, pvz., sanskrito ar graikų kalbose.

Baltų kalbų faktų randame tyrinėjime „Slavų ir balkanų kalbų metalų pavadinimų istorija“ („История славянских и балканских названий металов“),

kuriame analizuojama lietuvių kalbos žodžių, pavadinančių metalus (geležis, švinas, sidabras, auksas, varis), kilmė. *Kultūriniam*s terminams ir jų migracijai aiškinti pasitelkiama milžiniška kultūrinė–lingvistinė erdvė, plg. švino pavadinimo aiškinimą: autoriaus nuomone, „lie. *švinas*, la. *svins* giminiški r. *свиньѹ* ir kitiems slaviškiems švino pavadinimams, negali būti kilę iš bendros su gr. *χύαρος* ide. praformos, kaip tai nurodė Būga (RR 2, 259). Tai yra ne ide., o bendras azijietiškas kultūrinis terminas, kurį patvirtina gr. *χύαρος* ir gr. mik. *ku-wa-no* = *kuanoi* ‘(padengtam) mėlynu stiklu’ tapatumas su het. *kuwanna* ‘brangakmenis’, luv. *kuwanzu* ‘varis’. Geležies ir spalvoto stiklo skolinčių terminų panašumas atsirado dėl jų gamybos technologijos bendrumo. Jų gretinimas su bl.-sl. švino pavadinimais susijęs su dviem sunkumais. Pirma, reikia paaiškinti semantinį vystymąsi, kuris gali būti suprstas kaip švino ir vario techninis suartėjimas arba kaip švino išraiška pagal spalvą“ (p. 102–103).

Kultūrologiniai apmąstymai kartais tampa apibendrinančiais skyriais. Knygoje „Trečiojo tūkstantmečio lingvistika. Klausimai ateičiai“ („Лингвистика третьего тысячелетия. Вопросы к будущему“, Москва, 2004), kurioje telpa visas bendrosios kalbotyros apmąstymų spektras, pradėdant fonemų kalbėjime nelinijaiškumu ir baigiant šiuolaikine poezija, nedidelis skyrius skirtas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kalboms (p. 101–105). Ivanovui LDK visada liko nuostabus pakantumo idealas: kaimuo-

se greta katalikų bažnyčios ir stačiatikių cerkvės stovi mečetė (o prieš antrąjį pasaulinį karą dar stovėjo ir sinagoga), o skirtingų religijų šventikai mielai tarpusavyje bendrauja.

Ivanovas buvo ne vieno leidinio, kuriame spausdinasi ir lietuviai bei latviai, redaktorius ir *spiritus movens*, pvz., „Baltų–slavų kalbų tyrinėjimai“ („Балто–славянские исследования“), kurių šiuo metu rengiamas jau 20 tomas.

Viač. Ivanovas kartu su V. Toporovu Slavistikos institute įkūrė Baltų ir slavų tyrinėjimų centrą, oficialiai atidarytą 2009 m. (de facto centras veikė nuo 1970 m.) ir iki mirties buvo jo vadovu.

Ivanovo mokslinių interesų orbitoje atsidurdavo ir XX a. lietuvių poezija, į kurią būdavo žvelgiama pasauliniame kontekste. 1987 m. nedideliame straipsnyje „Apie poetinę sintaksę“ (Исследования по структуре текста, Москва: Наука, 1987, p. 238–241) nagrinėjamas Bernardo Brazdžionio eilėraštis „Noktiurnas“. Kruopštus fonetinių ir semantinių bruožų atskleidimas leidžia pajusti, kad Ivanovas turėjo ne tik puikių žinių apie lietuvių kalbą, didelę kalbos intuiciją, bet ir poezijos, parašytos įvairiomis Europos kalbomis, puikų išmanymą: Brazdžionio eilėraštis lyginamas ne tik su Paulio Celano „Schneebett“, nurodant paraleles anglakalbėje (Ezra Pound, Th. S. Eliot), švedų (Dag Hammarskjöld) literatūroje, bet ir pabrėžiamos vardažodinio stiliaus sąsajos su sanskrito poezijos vėlyvuojų laikotarpiu. Daroma išvada, kad šis stilius nepriklausęs nuo konkrečios kalbos ir esąs tiesiog XX a. lyrikos bruožas.

Viač. Ivanovas visą gyvenimą rašė eiles, dar 1947 m. jį gyrė Borisas Pasternakas, tačiau pirmieji eilėraščiai pasirodė spaudoje 1981 m. žurnale „Литературная Грузия“, vėliau – žurnaluose „Звезда“, „Континент“, „Новый мир“, septintajame–aštuntajame dešimtmetyje skaitydavo juos autoriniuose vakaruose TSRS kompozitorių sąjungos klube, TSRS Rašytojų klube tuometiniame Leningrade (dabar – Sankt Peterburgas), 2005 m. leidykloje „Радуга“ išleido rinktinę „Įvairių metų eilėraščiai“ („Стихи разных лет“), jos viršelyje – savotiška fotoanagrama, kurioje ryškėja taip gerai visiems pažįstama Viač. Ivanovo figūra. Knygos dailininkė – mokslininko žmona Svetlana. Skaitytojas rado ir baltiškiosios tematikos kūrinių – Vilniaus peizažus, Lietuvos ir Latvijos pajūrio motyvus.

Kaip žinia, indoeuropiečiai turėjo dvi šaknis žinojimui žymėti: šaknis **weid-* / *wid-* žymi žmogiškąjį žinojimą, kurį vienas mirtingasis gali perduoti kitam ir kuris gali būti teisingas arba klaidingas. Visai kas kita – dieviškasis žinojimas, žymimas šaknimi **ǵnō-*. Menininko **ǵnō-*, t. y. žvilgsnis ir intuicija, prasiskverbia giliau nei istorijos analai ar lingvistinė analizė. Todėl Mokslininkas pereina į aukštesnį lygmenį – Poeto (Maskvoje Ivanovo, jau pasiekusio senatvės išminties amžių, samprotavimus neretai palygindavo su *Pitijos* pranašystėmis) regėjimą, kaip šiame Ivanovo eilėraštyje: Мир умирает

для меня. / Сначала умирают звуки. / Они звенят, мне изменяя. / Не для моей глухой науки. / Я умираю по частям / - Сначала умирают уши. / Мне глухота не по летам, / Но слышу жизнь все глуше, глуше. / Мир умирает день за днем / Частичной смертью постепенной. / Но это жизнью мы зовем, / А кладбище зовем вселенной „Pasaulis man miršta / Pradžioje miršta garsai / Jie skamba, mane išduodami / Ne mano kurčiam mokslui / Aš mirštu dalimis / Pradžioje miršta ausys / Mano kurtumas ne pagal metus / Aš girdžiu vis kurčiau, kurčiau / Pasaulis miršta kiekvieną dieną / Daline palengva mirtimi / Bet mes tai vadiname gyvenimu / O kapines vadiname visata“.

Šių eilučių idėja sutampa su Osipo Mandelštamo eilėraščiu „Ламарк“, detaliai Ivanovo nagrinėtu knygoje „Семиотикос SSSR исторijos апубраиžос“ („Очерки по истории семиотики в СССР“, Москва: Наука, 1976), kita vertus, eilėraštis turi tiesioginę sąsają su Mokslininko tyrinėjimais, pvz., afazija. Atrodo, kad Ivanovui tiek menas, tiek mokslas tebuvo vieno ir to paties žinojimo dalys, neabejotina vienovė. Kartais šis principas būdavo viešai deklaruojamas kaip *sinesteziija*, kada greta poetų V. Chlebnikovo ir A. Rimboud atsiduria kompozitorius A. Skriabinas ir kino režisierius S. Eizenšteinas.

Įsimintas girdėtas maskvietiškas aforizmas: Viačeslavas Ivanovas buvo legenda, mirdamas Jis grįžo į ją.

LITERATŪRA

Sabaliauskas, Algirdas 1982, *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija, 1940–1980 m.*, Vilnius: Mokslas, 127–129.

Sabaliauskas, Algirdas 2012, *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija, 1980–2010 m.*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 495–504.

Krylov, Sergej Aleksandrovič 2007, Akademik Vjačeslav Vsevolodovič Ivanov:

kratkij očerk naučnoj dejatelnosti, in Lidija G. Nevskaja, Evgenij V. Pčelov, Tatjana N. Svešnikova, Kameron Xerold (sost.), *Vjačeslav Vsevolodovič Ivanov* (= *Rossijskaja Akademija nauk. Materialy k bibliografii učėnyx. Literatura i jazyk* 30), Moskva: Nauka, 8–37.

Skirmantas VALENTAS

[skirmantas.valentas@gmail.com]